

עתניאל בן קנז - מנהיג דו-רבדי

לעילוי נשמת אמו"ר ר' דב רוזן ז"ל הכ"מ שחינכני
בדרך האמת, המעלה תורה שבכתב ותורה
שבעל-פה בקנה אחד והיו לאחדים.
גלב"ע עש"ק יתרו, כ"א שבט תשמ"ט. תנצב"ה.

"יהודה יעלה"

עתניאל בן קנז "אחי כלב הקטן ממנו" (שופ', ג', ט) הוא השופט הראשון במסורת שופטי
ישראל, אחרי מות יהושע. בכך נתקיימה ההוראה האלוהית בדבר ראשוניותו של שבט
יהודה:

"ויהי אחרי מות יהושע וישאלו בני ישראל בה' לאמר מי יעלה לנו אל הכנעני
בתחלה להלחם בו. ויאמר ה': יהודה יעלה הנה נתתי את הארץ בידו" (שם, א',
א-ב).

ובמדרש (ילק"ש, ח"ב, לז):

"בכל מקום יהודה ראשון: ראשון לירידת הים, שנאמר 'בצאת ישראל
ממצרים... היתה יהודה לקדשו'. ראשון לדגלים: 'ויסע דגל מחנה יהודה'. ראשון
בשופטים: 'ויאמר ה' יהודה יעלה', ואף לעתיד לבוא: 'ידוד עבדי נשיא לעולם'
(יחזקאל, ל"ז, כה)".

לפרשתו של עתניאל מוקדשים בפרק ג' שלשה פסוקים בלבד (ט-יא) שאינם מפרטים
את דמותו ופועלו:

"ויזעקו בני ישראל אל ה' ויקם ה' מושיע לבני ישראל ויושיעם את עתניאל בן
קנז אחי כלב הקטן ממנו. ותהי עליו רוח ה' וישפט את ישראל ויצא למלחמה
ויתן ה' בידו את כושן רשעתים מלך ארם ותעזו ידו על כושן רשעתים. ותשקט
הארץ ארבעים שנה וימת עתניאל בן קנז".

ברם התוועדותנו אל עתניאל פויטה בציוריות רבה בפרק אי (יא-טו):

"וילך משם... קרית ספר. ויאמר כלב אשר יכה את קרית ספר ולכדה ונתתי לו
את עכסה בתי לאשרן. וילכדה עתניאל בן קנז אחי כלב הקטן ממנו ויתן לו את
עכסה בתו לאשה. ויהי בבואה ותסיתהו לשאל מאת אביה השדה ותצנח מעל
החמור ויאמר לה כלב מה לך.

מן הסדרה: מסכת שופטי ישראל (בהכנה)

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

ותאמר לו הבה לי ברכה כי ארץ הנגב נתתני ונתתה לי הלה מים ויתן לה כלב את גלת עלית ואת גלת תחתית".

ונשאלת השאלה: מה בא מקרא זה ללמדנו? מה משמעותו של סיפור הצעת עכסה? ושאלה בתוך שאלה: הרי פרשת כיבוש חברון ודביר ונישואי עתניאל ועכסה באו כבר בכתובים, ביהושע (ט"ו, יג-יט), כמעט מלה במלה, ומה פשר הכפילות? ושאלת השאלות: כלום סיפור 'יווני' של גבורה ונשים לפנינו? וכי ראוי לו לשופט הראשון בישראל להתמנות בעקבות הצעת נישואין מפתה [תמורה, טז, ע"א: "למה נקרא שמה עכסה? שכל הרואה כועס על אשתו". רש"י: "מתוך יופייה". תוספות, תענית, ד, ע"א, ד"ה שלשה: "וזה ודאי משום צניעות יתרה דקא חזו בה"י].? מה למדים אנו מפרשה זו אודות אישיותו של עתניאל? וכלב, כיצד מציע הוא את בתו לאלמוני? על כורחנו מקרא זה אומר דרשני.

"עיר הקודש" - דביר

כדי לעמוד על פשרו של עניין נקדים ונציין, כי בפרק א' בשופטים, שבו אנו עוסקים, מפורט כיבושן של ארבע ערים: ירושלים (פסוק י, וראה גם פסוק כא ואכ"מ), חברון (ו), דביר (יא-יג) ובית אל (כב-כו). למסכת 'ערי הקודש' המקובלות - ירושלים, חברון ובית אל - נוספת דביר הבלתי מוכרת, אך עצם שיוכה לסדרה זו מלמד על חשיבותה הערכית. בספרות חז"ל, ובספרי הגות, חסידות ומוסר, מקובלת הקביעה כי ככל שערכו של נושא גבוה יותר - ההתמודדות עמו מסובכת יותר, ואין כאן המקום לשטוח יריעה זו.¹

חשיבותה של דביר בעיני חז"ל עולה מדברי הספרי (ריש עקב, יב):
"וּשְׁם דְבִיר לְפָנִים קְרִית סַפְרֵי (שופטים, א', יא), ובמקום אחר הוא אומר 'דנה וקרית סנה היא דביר' (יהושע, ט"ו, מט). נמצא ארבעה שמות לו. וכי מה צורך לבאי עולם בכך? אלא שהיו ארבע מלכויות מכתשות זו את זו. זאת אומרת על שמי ייקרא, וזאת אומרת: על שמי ייקרא. והלא דברים קל וחומר: ומה פסולת ארץ ישראל מכתשות עליה, קל וחומר לשבח ארץ ישראל".

סגנון מעין זה מצינו שם גם לעניינה של חברון:
"קרית ארבע היא חברון' שהיו ארבע מלכויות מכתשות עליה, זו אומרת תיקרא על שמי וזו אומרת תיקרא על שמי. והלא דברים קל וחומר, - פסולת ארץ ישראל

¹ קיימת, כמובן, גם השאלה מתי התרחש אירוע זה - בחיי יהושע או אחר מותו, רש"י ורלב"ג סבורים, כי מקום הפסוקים בספר שופטים "אחרי מות יהושע", ובספר יהושע בא הסיפור בתוך פרקי חלוקת הארץ עקב הקצאת חברון לכלב (פרק י"ד). אברבנאל סבור, שכיבושי חברון ודביר היו בימי יהושע, וחזרו ונשנו בשופטים, א', בתוך סיפור כיבושי שבט יהודה.

² נקודה משותפת נוספת מצינו לערים אלו: "ושם חברון לפנים קרית ארבע" (ו), "ושם דביר לפנים קרית ספר" (יא), "ויתירו בית יוסף בבית אל ושם העיר לפנים לוז" (כג). גם ירושלים נודעת בחילופי שמותיה, אם כי לא מצינו זאת בפרקנו.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

ד' מלכויות מכתשות עליה קל וחומר לשבחה של ארץ ישראל³.

ריבוי שמות מעיד על גדולה, ודי אם נציין את מאמר חז"ל הידוע (במד"ר, יד, כב):
"שבעים שקל בשקל הקדש... כנגד שבעים שמות שיש לו לקב"ה; שבעים שמות שיש
לישראל; שבעים שמות לתורה; שבעים שמות לירושלים". נמצאנו למדים כי כיבוש חברון
ודביר - בנחלת יהודה - אינם דבר של מה בכך, וזאת בשל סגולת המקומות וערכיותם
הרבה, למרות היותן "פסולתה של ארץ ישראל" מבחינת טיב הקרקע וסגולתה החקלאית.
ומי יעמוד בראשו הנה כלב בן יפונה הוא העומד בראש שבט יהודה עוד מימי המרגלים,
והוא הכובש את חברון. אמנם בפסוקי הכותרת היא סתמית: "וילך יהודה אל הכנעני היושב
בחברון... ויכו..."; אך מקרא מלא הוא להלן: "ויתנו לכלב את חברון כאשר דבר משה ויורש
משם את שלשה בני הענק" (א', כ). והנה בפנותו ליעיר הקודש' הבאה בתור, לדביר, תש כוחו
לפתע. כלב מחפש מחליף ומציע 'פתיון': "ויאמר כלב אשר יכה את קרית ספר ולכדה ונתת
לו את עכסה בתי לאשה" (יב). מה אירעו מה רומזים לכלב, ולנו, מן השמים?

'מועמדות' כלב לשופט

פיענוח הנושא מצוי במדרש חכמים שנחשף בגנזי שכטר א, 150 (ומועתק כאן מן
הספר אישי התנ"ך, ערך 'כלב'):

"נשתבח כלב בכוחו ונגעה בו עין הרע והרגיש בה. אימתי? בשעה שאמר **עודני
היום חזק** כאשר ביום שלח אותי משה **כלחי אז וכחי עתה** למלחמה ולצאת
ולבוא' (יהושע, י"ד, יא) - נגעה בו עין הרע שנאמר 'ויאמר כלב אשר יכה את
קרית ספר ולכדה' וגו' (שם, ט"ו, טז)".

באחת נפתרה לנו גם שאלה נוספת: כאשר הקב"ה מכריז "יהודה יעלה" (שופטים, א',
ב), הרי המועמד הטבעי הוא כלב אשר שרד מדור יוצאי מצרים, ומה רע בו כשופט
הראשון? לכאורה אישיותו מתאימה לתפקיד ומדוע נדחה?
והתשובה החז"לית: התפארותו בכוחו גררה עונש אלוהי. אמנם חברון ניתנה בידו
לקיום דברי ה' ביד משה: "ועבדי כלב עקב היתה רוח אחרת עמו וימלא אחרי והביאתיו
אל הארץ אשר בא שמה וזרעו יורשנה" (במדבר, י"ד, כד), אך מכאן ואילך ירד מגדולתו,
תש כוחו ונזקק לתור אחר מועמד אחר.

'ניסוי' כלפי שמיא

ובאיזו דרך? גם כאן באים חז"ל ומגלים את עניינו בתורה שבעל-פן] ברמיזה של אגדה
(בראשית רבה ס, ג):

³ והשוואה נוספת קשורה במספר השמות: ארבעה. כך אמרו בבראשית רבה (נח, ד): "ותמת שרה בקרית
ארבע. ד' שמות נקראו לה, אשכול וממרא, קרית ארבע וחברון".

⁴ השווה סוטה, לד, ע"ב (ומובא ברש"י, במדבר, י"ג, כב): "ווחברון שבע שנים נבנתה לפני צען מצרים...
אין לך טרשים בכל ארץ ישראל יותר מחברון משום דקברו בה שכבי [=מתים] וגו'".

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

"ארבעה הם שתבעו שלא כהוגן, לגי ניתן כהוגן ולאחד ניתן שלא כהוגן. ואלו הן: אליעזר עבד אברהם, כלב, שאול ויפתח. אליעזר אמר: 'והיה הנערה אשר אמר אליה הטי נא כדך ואשתה' (בראשית, כ"ד, יד). הא אילו יצאה אמה אחת והשקתו היה משיאה לבן אדונו? אתמהא. וזימן לו הקב"ה כהוגן: 'והנה רבקה יוצאת'. כלב אמר: 'אשר יכה את קרית ספר ולכדה ונתתי לו את עכסה בתי לאשה'. אילו לכדה עבד אחד היה נותן לו בתו? וזימן לו הקב"ה כהוגן: 'ויילכדה עתניאל בן קנז'. שאול אמר: 'והיה האיש אשר יכנו יעשרנו המלך עטר גדול ואת בתו יתן לו' (שמו"א, י"ז, כה). הא אילו יצא כושי אחד או עכו"ם אחד או עבד והיכהו היה נותן לו בתו? וזימן לו הקב"ה כהוגן, דכתיב: 'ודוד בן איש אפרתי' (שם, יב). יפתח - 'והיה היוצא אשר יצא מדלתי בייתי לקראתי בשובי בשלום מבני עמון והיה לה' והעליתיהו עולה" (שופטים, י"א, לא). הא אילו יצא חמור או כלב או חתול היה מעלהו עולחו וזימן לו הקב"ה שלא כהוגן⁵. הה"ד: 'והנה בתו יצאת לקראתי' (שם, לד)."

ממדרש זה שתיים זו שמענו: (א) כלב נהג בשיטה חריגה אך 'לגיטימית', והוא משתייך לקבוצה נכבדה שנהגה בדרך 'הימורית' כזו; (ב) ואף-על-פי-כן השיטה זוכה לביקורת: 'שלא כהוגן'.

מה משמעותה של שיטה זו? בשעות גורליות משליך אדם יהבו על הקב"ה, וצדיק הגוזר בטוח שהקב"ה לא יכשילנו. יש כאן 'ניסוי כלפי מעלה', והצעת הבת (או הבן אצל אליעזר) משמשים מעין לחץ כלפי שמיא. משל אומר כלב בלבו: עין הרע נגעה בי ונסתלקתי מנשיאות שבט יהודה; לפחות יבוא במקומי איש המעלה, הראוי ביותר. הבטחת בתו נועדה להצמיח את השופט הראשון, שהרי בטוח הוא כי לא יכשילנו הקב"ה בחתן שאיננו הגון. את כבוד משפחתו מטיל כלב על כף המאזניים.

תשות כוח של יהושע וכלב

מיהו אפוא המועמד האלוהי לתפקידו "ויילכדה עתניאל בן קנז אחי כלב הקטן ממנו" (יג) - **שהפך לגדול ממנו**⁶.

⁵ מדוע זומן ליפתח עונש, 'שלא כהוגן', בעוד ששלושת קודמיו בסדרה זו זכו למילוי משאלתם כהוגן? שתי תשובות בדבר: (א) הללו הימרו על נישואין, ולכל היותר היו גורמים רעה לעצמם, פגם משפחה. יפתח לעומתם 'הימרו' על קרבן לגבוה, ומידת זהירות מרבית נדרשת בכגון זה; (ב) יפתח אינו עומד במדרגת קודמיו, ולא היה ראוי לכך שהקב"ה יגמול עמו 'כהוגן' כאשר משאלתו היא 'שלא כהוגן'.

⁶ המלים "אחי כלב הקטן ממנו" נשנות בפרק ג' (ט): "ויקם ה' מושיע לבני ישראל ויושעם את עתניאל בן קנז אחי כלב הקטן ממנו". ניתן לשמוע בהן רמז של הנמכת הדמות כלפי כלב: אחיך הקטן ממך בשנים יגדל ממך ויעלה בידו מה שנשמט ממך. אכן במקבילת הסיפור (ביהושע, ט"ו, יז) נאמר: "ויילכדה עתניאל בן קנז אחי כלב", בהשמטת הסיפא "הקטן ממנו", שכן בספר יהושע דמותו של כלב היא הדמות העיקרית, ואין שם המקום לגרוע מכבודו. מאידך בספר שופטים הדגש הוא על עליית השופט הראשון, תוך המעטת דמותו של כלב.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

ובמה גדולתו? חז"ל שוטחים לפנינו את מסכת אישיותו במדרש חכמים במסכת תמורה (טז, ע"א):

"אמר רב יהודה אמר רב: בשעה שנפטר משה רבנו לגן עדן אמר לו ליהושע: שאל ממני כל ספקות שיש לך. אמר לו; רבי, כלום הנחתיך שעה אחת והלכתי למקום אחרו לא כך כתבת בי 'ומשרתו יהושע בן נון נער לא ימיש מתוך האהלי' (שמות, ל"ג, יא)? **מיד תשש כוחו של יהושע ונשתכחו ממנו** שלוש מאות הלכות ונולדו לו שבע מאות ספקות ועמדו כל ישראל להרגו...
אמר רבי אבהו: אף-על-פי-כן **החזירן עתניאל בן קנז מתוך פלפולו**, שנאמר: ויילכדה עתניאל בן קנז."

הרקע לשכחת ההלכות ולכידתן בחרבה של תורה מקביל אפוא בדיוק לאפיסת כוחו של כלב בשערי דביר. "מיד תשש כוחו של יהושע ונשתכחו" בשל התפארותו "כלום הנחתיך שעה אחת", בדומה לתשות כוחו של כלב עקב התפארותו "עודני היום חזק... ככחי אז וככחי עתה".

והמשמעות הרעיונית: עתניאל לוכד בעת ובעונה אחת⁷ גם את דביר המבוצרת וגם את 'קרית ספר'⁸ התורנית שנשתכחה - **וזו גדולתו**. הסיף והספר כרוכים ומהודקים יחדיו באישיותו של עתניאל. השופט הראשון בישראל מוצג לפנינו כדמות אידיאלית של מנהיג-על: מוצב ארצה וראשו בשמים; ידיו רב לו בעליונים ובתחתונים - ושניהם 'באין כאחד'⁹.

גולות עילית וגולות תחתית

הלוא כה רמזו לנו חז"ל במסכת תמורה שם ופיענחו לנו את משמעות הפסוקים בהמשך הסיפור בפרקנו:
"ותאמר הבה לי ברכה כי ארץ הנגב נתתני - בית שמנוגב מכל טובה. ונתת לי

⁷ יש לומר שכפל העניין רמזו בכפל הלשון. 'אשר יכה את קרית ספר ולכדה'. ומצאתי כתוב על זה באיגרות הראי"ה, חלק א, איגרת קג.

⁸ הפסוק 'ושם דביר לפנים קרית ספר' משמש אחיזת אסמכתא למדרש חז"ל בדבר 'לכידת התורה'. ראה רש"י, תמורה, שם: "ויילכדה עתניאל לקרית ספר, ומאי קרית ספר - הלכות". המהרש"א שם הוסיף בדרך הרמז 'דביר' רמזו לתורה שבעל-פה, לשון דיבור, ויקרית ספר לתורה שבכתב, הכתובה בספר. שכחת התורה וירידת הדורות מסתמלת במעבר מרמת 'ספר' לרמת 'דיבור'. 'ושם דביר לפנים קרית ספר'.

עוד יש להוסיף: במלכים א, ו', ה נזכר 'דביר' ככינוי לקודש הקודשים או למחיצת קודש הקודשים. אסוציאציה ישירה מקשרת עם ספר התורה המונח באותו דביר קודשו.

⁹ לעיל הובא המדרש בבראשית רבה "ארבעה הם שתבעו שלא כהוגן" וכלב בתוכם. במסכת תענית, ד, ע"א, הנוסח הוא "אמר רב שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן: שלושה שאלו שלא כהוגן, לשניים השיבום כהוגן, לאחד השיבוהו שלא כהוגן, ואלו הן: אליעזר עבד אברהם ושאלו בן קיש ויפתח הגלעדי". ובתוספות, ד"ה שלושה: "וא"ת אמאי לא חשיב כלב בן יפונה שאמר 'אשר יכה את קרית ספר ולכדה ונתתי לו את עכסה בתי לאשה'... וי"ל דהא דקאמר כלב שיתן לו בתן הכי קאמר כל מי שיכול לחזור אותן הלכות ששכחו בימי אבלו של משה אתן לו עכסה בתי". לדעת בעלי התוספות משאלה זו של לכידת ההלכות היא-היא, כביכול, פשוטן של כתובים ואזי ברור שהצעת בתו איננה בבחינת גמול לנאור בגבורה, אלא השידוך נועד לאישיות השולטת בחרבה של תורה.

גַּלְתַּי מִיָּמַי, אָדָם שֶׁאֵין בּוֹ אֵלָא תּוֹרָה בְּלִבִּי [=אֲשֶׁר נִמְשְׁלָה לְמִי]. וַיִּתֵּן לִּי כֶּלֶב
אֵת גַּלְתַּי עֲלִית וְאֵת תַּחְתִּיתִי - אָמַר לִּי: **מִי שָׁדַר בְּעֵלְיוֹנִים וּתַחְתּוֹנִים** יִבְקֹשׁ
 מִמֶּנּוּ מִזּוֹנֹתָיו"

"גלת עלית וגלת תחתית" אלו מתמיהים את המעיין: מה הן, מה פשרן ומה באו
 ללמדנו? תשובת חז"ל היא בדרך הדרש והרמז: גולות עליות ותחתית הן-הן תורף אישיותו
 של עתניאל - אדם שדר בעליונים ובתחתונים.
 מכאן פשר-פטר לשאלתנו בראש המאמר: מדוע נכפלה פרשת כיבוש דביר ומעשה
 עכסה, בספר יהושע ובספר שופטים? ותשובתנו עולה מאליה: כפל הסיפור לכפל המאורע.
 כיבוש הארץ וכיבוש התורה הם-הם גולות תחתית וגולות עליות.

עתניאל הוא יעבץ

מימרא חז"לית נוספת בנושא זה זקוקה לפרש. שנינו בהמשך הגמ' בתמורה (שם): "תנא:
 הוא עתניאל הוא יעבץ. ומה שמו? יהודה אחי שמעון שמו"¹⁰. עתניאל - שענאו אל. יעבץ -
 שיעץ וריבץ תורה בישראל".

חז"ל מזהים את יעבץ, הנזכר בין צאצאי יהודה בדבה"א, ד', כעתניאל בן קנז. ואכן
 הפסוקים שם אומרים דרשני. במהלך רשימת התולדות וענף הייחוסין צצים לפתע שני
 פסוקים חריגים לחלוטין (ט-י):

"ויהי יַעֲבֹץ נִכְבַּד מֵאֲחָיו וְאִמּוֹ קִרְאָה שְׁמוֹ יַעֲבֹץ לֵאמֹר כִּי יִלְדַתִּי בְּעַצְבִּי. ויקרא
 יעבץ לאלהי ישראל לאמר: אם ברך תברכני והרבית את גבולי והיתה ידך עמי
 ועשית מַרְעָה לבלתי עֲצִבִי ויָבֵא אֱלֹהִים אֶת אֲשֶׁר שָׁאֵל".

מיהו יעבץ, מהי קריאתו, במה זכה להיענות אלוהית? ועוד פסוק 'יחידתי' הקשור
 ביעבץ כתוב שם לעיל (דבה"א, ב', נה): "וּמִשְׁפַּחַת סוֹפְרִים יֵשְׁבוּ [יִשְׁבֵּי קְרִי] יַעֲבֹץ
 תְּרַעְתִּים שְׂמֻעָתִים שׁוֹקְתִים הַמָּה הַקִּינִים הַבָּאִים מִחֻמַּת אָבִי בֵּית רַכְבִּי".
 האירו חז"ל את ענינו וזיהו את יעבץ עם עתניאל 'שענאו אל', 'ויָבֵא אֱלֹהִים אֶת אֲשֶׁר
 שָׁאֵל'. ומה שאל? כך למדנו בהמשך סוגיית האגדה בתמורה שם:

"אם ברך תברכני" - בתורה, 'והרבית את גבולי' - בתלמידים, 'והיתה ידך עמי' -
שלא ישתכח תלמודי מלבי, 'ועשית מרעה' - שיזדמנו לי ריעים כמותי, 'לבלתי
 עצבני' - שלא ישבני יצר הרע מלשנות. אם אתה עושה כן - מוטב, ואם לאו הריני
 הולך לשאול. מיד 'ויבא אלהים את אשר שאל'.

¹⁰ השם "יהודה אחי שמעון" נשמע תמוה וחסר פשר. ופיענחו רש"י לשופטים, א', ג': "ויאמר יהודה
 לשמעון אחיו עלה אחי בגרלי ונלחמה בכנעני והלכתי גם אני אתך בגורלך" וז"ל: "ויש פותרין יהודה
 יעלה הוא עתניאל הוא יעבץ שאנו אומרים במסכת תמורה ומה שמו, יהודה אחי שמעון שמו. ולשמעון
 אחיו אמר שילך אתו". כלומר אחוות גורל זו, החריגה כל כך בספר שופטים, נזקפת לזכותו של השופט
 הראשון המנסה להתעלות מעל הפלגנות השבטית, האופיינית כל-כך לתקופה. וראה מאמרי 'בין שופטים
 לשמואל' (מגדים ב' מרחשוון תשמ"ז), עמ' 79-89, בעיקר בעמ' 80.

רבי יהודה הנשיא אומר: 'אם ברך תברכני' - בפריה ורביה, 'והרביית את גבולי' - בבנים ובבנות, 'והיתתה ידך עמי' - במשא ומתן, 'ועשית מרעה' - שלא יהיה בי מיחוש ראש ומיחוש אוזניים ומיחוש עיניים. אם אתה עושה כן מוטב, ואם לאו הריני הולך לשאול. מיד 'ויבא אלהים את אשר שאלי'."

גם שאלתו של יעבץ מתפרשת להם לחז"ל בשני מישורים: בתורה ובדרך ארץ; ושני העולמות מקבילים עד כדי חפיפה מוחלטת. כמה תואמים הדברים לאישיותו של עתניאל שהוא בבחינת גולות עילית וגולות תחתית.

אולפנת 'קרית ספר' בדביר

ופרשת תורתו עולה מתעלה בפי חז"ל. לא רק מחזיר נשכחות בפלפולו, אלא "יעבץ - שיעץ וריבץ תורה בישראל". תורתו איננה רק לעצמו אלא הריחו מייסד ישיבות ומרביץ תורה בהמון, כיאות למנהיג העומד במקום יהושע וכלב גם יחד. וזו מניין? אף למסורת זו מצאו חז"ל רמו בפסוקים, וכך דרשו בתנחומא, תצוה, ט (וכן בשמות רבה, לח, ה)!

"כבוד חכמים ינחלו' (משלי, ג', לה). נאה הכבוד לחכמים היגעים בתורה. את מוצא ל"ו דורות מאדם ועד יעבץ ולא כתיב באחד מהם כבוד, אלא ביעבץ, שנאמר 'ויהי יעבץ נכבד מאחיו'. ולמה כתוב בו כבוד? שהיה ת"ח מקהיל קהילות ודורש טעמי תורה ברבים, שנאמר: 'ומשפחות סופרים יושבי יעבץ תרעתים שמעתים שוכחים המה הקינים הבאים מחמת אבי בית רכב'."

כובש 'קרית ספר' מקהיל קהילות ודורש טעמי תורה לפני אותן "משפחות סופרים יושבי יעבץ". והיכן מקום קהילותיו? כמובן, בדביר עירו אשר בנגב ערד ששמה לפנים קרית ספר. הלוא כה דברי הפסוק מיד לאחר לכידת דביר ונישואיו לעכסה: "ובני קיני חתן משה עלו מעיר התמרים את בני יהודה מדבר יהודה אשר בנגב ערד וילך וישב את העם" (שופטים, א', טז). מה משמעותו של פסוק זה ומה מקומו לענייננו, מגששים היינו באפלה אלמלא דברי חז"ל בתנחומא, יתרו, ד:

"שבעה שמות יש לו [ליתרו]... חובב, שחיבב את התורה. כשבאו לארץ נתנו לו דושנה של יריחו, ואמר כל עצמי לא באתי והנחתי כל מה שהיה לי אלא ללמוד תורה, ועכשיו אני זורע וקוצר, אימתי אני לומד תורה? אמרו לו: יש אדם לומד תורה בעיר וזה המקום ציה הוא, מדבר הוא ואין שם חטים... [ואף-על-פי-כן] ובני קיני¹¹ חתן משה עלו מעיר התמרים את בני יהודה מדבר יהודה אשר בנגב ערד. הלכו ומצאו שם את יעבץ יושב בבית-המדרש... וכל ישראל יושבים שם. אמרו לו: אנו גרים היאך נשב שם עם אלו? ישבו להם על שערי בית-המדרש ושומעים ולומדים, שנאמר (דבה"א, ב', נה) 'ומשפחות סופרים יושבי יעבץ

¹¹ השווה לפסוק הנ"ל בדבה"א, ב', נה: "המה הקינים הבאים...".

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

תרעתים' - שהיו יושבים על השער, 'שמעתים' - שהיו שומעים ולומדים... זכו בני בניו של יתרו לשבת בלשכת הגזית [=בשערי העזרה]."

בני יתרו, הקינים, העדיפו את 'נגב ערד' על פני 'עיר התמרים' שכן שם מקומו של המנהיג הדגול, הוא עתניאל הוא יעבץ.

שופט שהוא מופת

ראינו אפוא את עתניאל כמוכתר בכתר תורה ובכתר מצביא ישראל גם יחד, ובכך הראה דוגמה וסלל את הדרך למנהיגות הרצויה בישראל. ברוח זו - של שופט הראוי לשמש דוגמה ומופת - נסיים בדברי חז"ל המציינים את עתניאל כממשיך דרכו של משה ובפיו דברי סגוריה על ישראל, למרות חטאיהם. עבודת סגוריה זו היא כנראה עצם מהותה של משרת השופט בישראל¹², שכן דרשו זאת מן המלים "וישפט את ישראל" המתפרשות לחז"ל, לפי פשוטן, כמנהיג שעינו לטובה וכל כולו לימוד זכות על עמו וצאן מרעיתו. כך דרשו בשמות רבה, ג,ג:

"הדבר הזה שפט עתניאל בן קנז לפני הקב"ה. אמר לפניו: ריבון העולם, כך הבטחת את משה - **בין עושים רצונך בין לא עושים רצונך אתה גואלם**, שנאמר: 'ותהי עליו רוח ה' וישפט את ישראל', לכך כתיב [במשה] 'כי ידעתי את מכאביו [=עוונותיו]' (שמות, ג', ז), ואף-על-פי-כן אני גואלם."

¹² גם שופט דיין, ולא רק שופט מנהיג, חייב לסגל לעצמו את המבט המסנגר, האופטימי, הדן כל אדם לכף זכות. מכאן פשר רעיוני למאמר חז"ל בסנהדרין (יז, ע"א) "אין מושיבין בסנהדרין אלא מי שיודע לטהר את השרץ מהתורה".